

Posebna je vrijednost ovoga rječnika u minucioznom bilježenju prozodijskih obilježja tipičnih za stari troakcenatski sustav, inventar kojega čine akut (ā), dugosilazni naglasak (â) i kratkosilazni naglasak (ã), s prednaglasnim duljinama (ã). Važnost je akcentiranoga teksta najevidentnija u primjera poput *sedīt* (1^{id} sedīn) *gl* sjedjeti i *sēdīt* (1^{id} sēdin) *gl* sijedjeti.

I kao dio budućega rječnika čakavskoga narječja *Senjski rječnik* izuzetan je doprinos hrvatskoj dijalektologiji i leksikografiji. Po svojoj

temeljitosti i leksikografskoj razradi, značajki koristeći znanstvenu akribiju, ovaj rječnik teži biti uzorkom za slične leksikografske pothvate u čakavologiji i uzor ispod kriterija kojeg se u pisanju rječnika čakavskih govora više ne može ići. On je istodobno i spomenik kulture u trenutku kada zbog jačeg utjecaja standarda ili adstratnih utjecaja prijeti unifikacija na jezičnome planu, a mnogi leksemi, okamenjeni u *Senjskome rječniku*, zbog sporog, ali neminovnog nestanka civilizacije u kojoj su egzistirali u svojoj punini, zamiru.

Silvana Vranić

NOVA RICSOSLOVICA ILIRISKA

Šime Starčević, *NOVA RICSOSLOVICA
ILIRISKA, Trst 1812.*

Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2002.

Kada je davne 1604. godine paški isusovac Bartol Kašić tiskao gramatiku *Intitutionum linguae illyricae libri duo*, hrvatskom su jeziku otvorena vrata europskoga jezikoslovlja. Ipak, hrvatska gramatika pisana latinskim jezikom bila je dostupna samo uskom krugu obrazovanih. Zahvaljujući "trudu i nastojanju" ličkoga isusovca Šime Starčevića dva stoljeća nakon Kašića, 1812. godine, u Trstu je tiskana prva gramatika hrvatskoga jezika pisana upravo hrvatskim jezikom.

Premda je nesumnjiva važnost *Nove ricsoslovice iliriske*, do ponovnoga se tiskanja čekalo gotovo dvije stotine godina. Prvi je pretpisak, u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, predstavljen na znanstvenom skupu *Lika i Ličani u hrvatskom jeziku* u svibnju 2002. godine. Sustavan pogovor *Jezikoslovac Šime Starčević*, s popisom Starčevićevih djela i izborom iz literature o njemu, napisala je Branka Tafra.

Životni put Šime Starčevića započeo je 18. travnja 1784. u Žitniku kraj

Gospića, a nastavio se u Varaždinu, Zagrebu i Grazu, gdje je završio filozofiju, te u Senju u kojemu je 1808. godine zaređen za svećenika isusovačkoga reda, kojemu ostaje vjeran do svoje smrti 1859. godine. Starčević, pak, jezikoslovni put započeo je dolaskom francuskoga maršala Marmonta za generalnog guvernera Ilirskih provincija i njegove naredbe da se u osnovnoj školi i nižoj gimnaziji nastava treba odvijati na materinskom jeziku, a u višim razredima na francuskom i talijanskom. Marmont je u mladom Šimi Starčeviću, zahvaljujući njegovu iznimnom obrazovanju, marljivosti i upornosti, prepoznao savršenog suradnika, a jezična politika francuskih vlasti omogućila mu je da objavi čak dvije gramatike. Osim *Nove ricsoslovice iliriske*, to je *Nova ricsoslovice ilirisko-franceska*, koja je prerada francuske gramatike D. J. Mozina objavljene na njemačkom jeziku. Osim ovih dviju gramatika Jakša Ravlič ("Hrvatski narodni preporod", PSHK, knj. 28, 1963.) spominje i treću Starčevićevu gramatiku *Nova ricsoslovnica iliriska*, čije postojanje još uvijek nije potvrđeno.

Očito je pisanje ovih gramatika otvorilo mnoge jezikoslovne probleme kojima se Starčević vraćao objavljujući članke u *Glasniku dalmatinskom te Zori dalmatinskoj*, a kao rezultat njegova višegodišnjega jezikoslovnog rada nastao je još jedan gramatički opis *O desnodunavskih Slavjanah govoru i pravom pisanju*, koji, nažalost, nikada nije objavljen.

Danas je Šime Starčević prvenstveno poznat i priznat kao vrsan gramatičar, ali

nepravедno je isticati samo njegov jezikoslovni rad. Bio je, u prvome redu, svećenik, a *Homelie ili tumačenje Sv. evanđelja* (1850.) jedno su od njegovih najznačajnijih djela o kršćanskom nauku.

Vratimo se Starčeviću gramatičaru. U svom je jezikoslovnom radu bio svojevrsni buntovnik, do kraja vjerujući u ikavštinu kao najbolju osnovicu zajedničkoga književnog jezika, i u dalmatski pravopis. Zbog svojih je uvjerenja često bio napadan, ali je i sam znao žestoko uzvraćati udarce, posebice zagrebačkoj filološkoj školi i njezinom slovoписu.

Nova ricsoslovice iliriska vojnicškoj mladosti krajicškoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha xupnika od Novog u Lici, objavljena u Trstu 1812. godine, zasigurno je najveći doprinos hrvatskom jezikoslovlju ovoga vrsnog gramatičara i rodoljuba. Naime, u *pridgovoru Nove ricsoslovice iliriske* Starčević govori o želji da "...i mi na izgled ostalih Narodah kojom srichom kuchu vlastitu uzidjali to jest Jezik slavni ocsistili, zakonom utemeljili..." (Shime Starcsevich: *Nova ricsoslovice iliriska: vojnicškoj mladosti krajicškoj poklonjena trudom i nastojanjem Shime Starcsevicha Xupnika od Novoga u Lici*, Trst, 1812. Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.; u daljnjem tekstu: Starčević, str. 3).

No, za razliku od dotadašnje prakse (npr. gramatika Francesca Marije Appendinija iz 1808. god.), Starčević se bori za književni jezik koji se temelji na narodnom jeziku, odnosno ikavskoj osnovici kao najširem dijalektu. Starčević nikada nije prihvatio ijekavicu,

odbacivanje nastavka -h u G mn. niti uvođenje dvoslova er/ar za slogotvorno /r/, a tek će u drugoj fazi svoga jezikoslovnog rada ilirski jezik preimenovati u hrvatski.

Ljuti se pop Šime na svoje sunarodnjake koji nisu postavili temelje svomu jeziku i poput pravoga rodoljuba želi hrvatskom jeziku dati zasluženo mjesto među europskim jezicima. Ipak, svjestan je činjenice da njegova rješenja nisu najbolja i da će mnogima biti neprihvatljiva te na kraju *pridgovora* poručuje čitaocu "...shto krivo najdesh, ispravi, shto pravo, zagrlji; i ako pomochi ne primaxesh, barem nemoj odmagati..." (Starčević, str. 4).

Iza *pridgovora* slijedi šesnaest, odnosno petnaest glava: prva "ukazuje slova, i nacsin slovikovanja" te *prislovja* (poslovice), druga je "od ricsoslovja" (morfologija), a treća "od slovah", četvrta je "od slovah sastavljenih", u petoj su obrađene imenice, ali nema naslov, šesta je "od spolah", sedma "od imenah uzvelicsivih i pomanjshivih", osma "od imenah pridavnih", deveta "od zaimenah", deseta "od vrimehoricsih", jedanaesta "od krasnoslovja", dvanaesta "od imena", trinaesta "od zaimenah", četrnaesta "od vimenorisci" i šesnaesta "od poslanicah".

Ovakav redosljed i raspored gramatičke građe u mnogome se razlikuje od onoga što danas nalazimo u gramatikama; naime, pravopisne odredbe, poslovice i uzorci pisama rezultat su prosvjetiteljske tendencije za praktičnim, po čemu je ova gramatika u suglasju s gramatikama starijega hrvatskog jezikoslovlja, posebice 18.

stoljeća. Također, vidimo da nedostaje petnaesta glava koja se očito "zagubila" unutar četrnaeste u kojoj je dan sintaktički opis glagola, sintaksa nepromjenjivih riječi, naglasni sustav i pravopis.

Zahvaljujući pretisku *Nove ricsoslovice iliriske* i Tafrinu iscrpnom pogovoru, gramatička, pravopisna i slovopisna rješenja ličkog isusovca Šime Starčevića zasigurno će postati predmetom detaljnih analiza i rasprava, stoga ćemo u ovom prikazu ponajprije dati moguće (?) zanimljivosti.

Svoj stav o slovopisu, koji je vjerno branio do kraja života, sročio je Starčević u svojoj *ričoslovići*: "Svakom daklen slovu valja dati onaj glas, kojega po naravi svojoj imade, i onako beside izgovarati, kako su pisane... Buduch mi zagrlili slova latinska duxni smo uzdarxati njihov glas, koga imadu kod Latinah, doklen se god moxe, i kada nam vishe jedno brez pogibeli izgubljenja svoga naravskoga glasa sluxiti ne moxe, valja mu drugo na pomoch dati, da s'njim sastavljeno glas potribiti brez minjanja svoje naravi dade, ako-li to ne moxemo dostati, valja ili nova slova salivati, oli latinska pokarstiti..." (Starčević, str. 17,18). Naime, slavonski bi slovopis zbog svoje jednostavnosti i rasprostranjenosti zasigurno postao općenacionalni da Ljudevit Gaj nije uspio nametnuti svoju slovopisnu reformu. Starčević je u pojednostavljenju slavnskoga slovopisa krenuo i korak dalje: odbacio je suglasničke (oznaka kratkoće sloga) i samoglasničke geminate (oznaka duljine sloga) kao i ostale nefunkcionalne dvoslove (npr. on piše *Bog*, za razliku od

dubrovačkih pisaca koji i dalje pišu *Bogh*). Ipak, nije u potpunosti uspio provesti svoju teoriju jer je za foneme /č/ i /ž/ ostavio po dva grafema: *ch, tj*, odnosno *dj, gj*. Što se fonema /š/ tiče, Starčević, uvidjevši da dvoslov *sh* na početku riječi može označavati dva fonema, predlaže apostrof (npr. *s'hodno ~ shtitem*).

Kao dugogodišnji i jedan od najuglednijih suradnika "Zore dalmatinske", Starčević je prihvatio dalmatinski slovopis jer se od njegovog, slavonskog, razlikovao samo po grafemima za foneme /č/ i /ž/ te se zajedno s Antom Kuzmanićem oštro suprostavio zagrebačkom slovopisu s "kvačicama i šiljcima" i morfonološkom pravopisu. Nažalost, u svojim je nastojanjima na kraju ostao usamljen.

"...Koliko su potribiti za pravo svaku besidu izrechi, toliko su mucni za naučiti..." (Starčević, str. 112) Starčević započinje poglavlje "Od glasomirja" u glavi četrnaestoj svjestan da je naglasni sustav hrvatskoga jezika kompliciran, ali i neujednačen te se ograđuje napominjući da će opis naglasnog sustava dati prema sjećanju iz pročitanoj o naglascima, ali i iz "govorenja svagdashnjega" (Starčević, str.113), što je kao rezultat dalo vrlo dobar opis novoštokavskoga četveronaglasnog sustava.

Šime Starčević je često kritizirao pravopisna, slovopisna i gramatička rješenja dubrovačkih pisaca te se i kod problema jata (ě) osvrnuo na "breztemeljito" dubrovačko *ie* (npr. *vrieme ~ vrime ili vreme*).

Nikada se nije složio s jekavskim izgovorom jata za koji se zalagala zagrebačka filološka škola, što se posebno očituje u njegovim kasnijim člancima objavljivanim u "Zori dalmatinskoj" (Branka Tafra, pogovor u pretisku *Nove ricsoslovnice iliriske*; u daljnjem tekstu: Tafra, str.147).

Najveći dio *Nove ricsoslovnice iliriske* posvećen je *ricsoslovju*, odnosno morfologiji u kojoj razlikuje osam vrsta riječi: *ime, zaima, vrimenorics, dionorics, pridstavak, priricsak, medjumetak i veznik*.

Kao vrstan gramatičar, Starčević je vrlo iscrpno i kvalitetno opisao osnovne gramatičke i semantičke kategorije pojedinih vrsta; tako je jasno razlučio gramatičku kategoriju roda (*plemena*) i semantičku spola te u petoj glavi obrađuje *prigibanje* (skolnidbu), a u šestoj rod.

Veliku je pažnju posvetio kategoriji određenosti/neodređenosti te je "prvi dao točan opis fonoloških, morfoloških, sintaktičkih i semantičkih razlika između određenog i neodređenog pridjeva" (Tafra, str.150). Unutar ove kategorije osvrnuo se i na semantičku razliku zamjenica *tko* i *koj* (Starčević, str.48) kojima se bave i suvremeni hrvatski jezikoslovci kao mogućim članovima u hrvatskom jeziku.

Premda je očito da se u mnogome oslanja na Matiju Antuna Reljkovića, Starčević se umjesto sedam odlučio za po šest padeža u oba broja odbacivši Reljkovićev ablativ, a lokativ očito nije ni poznavao jer je Appendinijeve lokative prepravljao u dative s prijedlogom (Starčević, str.102,103).

Danas još uvijek nije usuglašeno mišljenje o dočetu -ah u imeničkom genitivu množine i sigurno je da će Starčevićeva gramatika pomoći u rješavanju dileme: je li se, u Starčevićovo vrijeme, glas *h* u Gmn. izgovarao ili ne. Naime, on sve nenaglašene dužine bilježi naglasnim znakom (gravisom), osim u Gmn. pa imamo npr. Nmn. *ovè Xene*, ali Gmn. *momakah* jer se samo takvim bilježenjem mogu razlikovati *prvo od drugog padanja* (padeža) pa zaključuje: "...valja dakle pridavati samo slovo *h*, jere se ovo slabo izgovara, i slovo prid sobom stoječe csini po nishto rastegnut..." (Starčević, str.33).

U opisu pridjeva bio je nešto slabiji pa je, očito po uzoru na Della Bellu, za tvorbu komparativa uzeo određeni vid pridjeva (npr. *veliki - vechi,a,e - naj vechi,a,e*), a neuspješnim se pokazao i u nalaženju tvorbenih i značenjskih kriterija za razredbu pridjeva.

Brojricse (brojeve) Starčević je podijelio na *temeljite*, *redne*, *razmirne*, *sakupive* i *razdiljive*, a opisao ih u poglavlju o pridjevima.

Zaimena (zamjenice) svakako su jedna od najsloženijih vrsta riječi, a Starčević se upustio u njihovu podjelu pa u devetoj glavi daje definiciju, a u trinaestoj pravilnu uporabu svih šest vrsta: *sobstvene*, *posvoive*, *kaxiteljne*, *upitive*, *uznosive* i *neodlucive*.

"Vrimenorics jest jedna besda, koja u vrimenu sadashnjem, proshastom, ali doshastom ukazuje, da se shtogod csini, tarpi, oli biva..." započinje Starčević desetu glavu u kojoj opisuje glagole. Najviše mjesta u *Novoj ricsoslovici*

ilirskoj zauzeli su baš glagoli zbog velikog broja gramatičkih kategorija, od kojih je Starčević uočio kategoriju broja, stanja, povratnosti, načina, roda (u pojedinim vremenima) i dijelom vida. Zaključuje da se glagoli primarno *prigibaju* po licu i vremenu, a s obzirom na prezentske nastavke -am, -em, -im, dijeli ih na tri konjugacijske vrste. Nadalje, navodi četiri glagolska načina: *kazujuchi* (indikativ), *zapovidajuchi* (imperativ), *vezajuchi* (konjunktiv) i *nesvarsheni* (infinitiv). Što se glagolskih vremena tiče, razlika u odnosu na suvremene opise je u postojanju *dionoricsa sadashnjega* i *proshastoga vrimena* (participa sadašnjega i prošloga), a nedostaje prilog prošli. Spomenut ćemo da je, u odnosu na aorist (Starčević, str. 52), naveo pogrešan kondicional glagola *biti* (Starčević, str.53), no ispravno je primijetio da aorist ne mogu tvoriti svi glagoli, već samo nesvršeni (Starčević, str.62).

Detaljno je Starčević pristupio i nepromjenivim vrstama riječi, posebno *priricscima* (prilozima) koje je nazvao prilozima vremena, mjesta, broja, reda, količine, poredbe, kakvoće, ukazanja, pitanja, potvrđenja, nijekanja, sumnje, prilikovanja, sakupljenja i rastavljanja, a dodao im je i višerječnice, npr. *ne daj Bog* (Starčević, str.77).

Medjumetci zacsudjenja, *zazivanja*, *xalenja*, *ponukovanja*, *zapovidanja*, *dosade* i *odbijanja te proklinjanja* podjela je koju Starčević vidi najboljom za usklike, dok je *pridstavke* (prijedloge), u skladu s dotadašnjom praksom, odlučio složiti prema padežima uz koje dolaze (Starčević, str.74). *Veznike* je obradio

unutar *kranoslovja* (slaganja riječi) u četrnaestoj glavi, ali nije ulazio u detaljnu analizu ističući da "...ovde samo napominjemo, kako se nikoji u govorenju potribuju" (Starčević, str.107).

U *Novoj ricsoslovlci ilirickoj* ne možemo govoriti o sintaksi kao dijelu gramatike koji opisuje rečenično ustrojstvo jer se poglavlja o *kranoslovju* još uvijek ne bave rečenicom (*slovtvom*), premda je spominje i definira u odnosu na izreku (*izrecsenje*) i period (*romanostvtvo*): "Svako sastavljanje besidah, kojih razumak doisto za se jest razumljiv, iliti, koje same po sebi cilovit za se daju razumak, ali se vindar kroz slidecha bolje iztumacsiti moxe, zove se *slovtvo*. Kada pak slaganje vishe ricsih daje svarsheni razumak, kojemu nista ne manjka, ima se *Izrecsenje*. Ako-li pak vishe izrecsenjah medju se svezanih svarsheni daju razumak, dobiva se *Romanostvtvo*" (Starčević, str.79).

Nadalje, Starčević kritizira Appendinijeve primjere redosljedja riječi jer ne poštuje "*naravski red, koga jezik pita*" i ističe da će mu uzor biti Reljković (Starčević, str.80) pa kreće redom prema vrstama riječi i njihovim slaganjem s drugim riječima.

Kod pridjeva, zamjenica i nekih participa istaknut će da se "imadu slagati sa svojim samostavnim imenom u plemenu, broju, i padanju, n.p. *biashe jesen lipa*" (Starčević, str.81), a u posebnom poglavlju o zamjenicama veliku je pažnju posvetio upitnim rečenicama (npr. *Pishesh-li ti?*) i uporabi naglašanih i nenaglašanih oblika.

Premda nigdje ne ističe da je glagol

središnjij do rečenice, uočava da on otvara mjesto drugim riječima što je pokazao u malom rječniku glagola s primjerima objekta po padežima (npr. *Izbaviti se - izbavih se nevolje*) te u brojnim primjerima u kojima je pokazao da glagoli određena značenja otvaraju mjesto pojedinim prijedložnim izrazima (npr. *nositi vino iz pivnice*).

"Koliko putah dojde uz jednu vrimerorics ime samostavno zlamenujuče obchinski i neodredno stvar koju razdiljivu, postavlja se u drugo padanje n.p. *Daj- mi vina, kupi- mi mesa...* Kada bo cilo shtogod ponase razumivamo, 2.pad.mista ne ima: *donesi- mi vino, vodu, meso* razumi se odlucno ovo ali ono vino, meso, oli ova ali ona voda, i t.d." (Starčević, str.101) zaključuje ovaj vrsni gramatičar govoreći o partitivnom genitivu, uviđajući razliku neodređenosti genitiva i određenosti akuzativa.

Premda se u najvećen dijelu ovog poglavlja Starčević bavi sintagmama, nije zaobišao ni rečenicu, no bavi se samo zavisnom rečenicom, i to u razradi participa, odnosno zamjeni zavisne rečenice participom (npr. *Kada sam od tebe glas primio... Primivshi glas od tebe...*) te preoblikovanjem aktivne rečenice u pasivnu (npr. *Svaki csovik ljubi dobra mladicha...Od svakoga je csovika ljubljen dobri mladich*).

Na kraju *kranoslovja* nalazi se poglavlje *od pravopisanja* u kojemu je dano nekoliko pravopisnih pravila, od kojih možemo izdvojiti pravilnu uporabu velikoga slova, što u starijim gramatikama nismo nalazili (Tafra, str.169), i *medjubadakah* (interpunkcijskih znakova): *zarezka, pijknojarezka,*

dvopiknje, piknje, zlomenja pitanja i zlomenja zacsudjenja.

Svoje kvalitetetno obrazovanje, znanje i osjećanje vlastitoga jezika, ali i iskreno rodoljublje pop Šime Starčević dokazao je mnogo puta kroz svoje postupke i djela, no koliko god je važno što je pisao, važno je obratiti pažnju i na jezik kojim je pisao. Pogledamo li rječnik ***Nove ricsoslovice iliriske***, vidjet ćemo da je ovaj veliki jezični čistunac izbjegavao posuđenice u korist domaćih riječi (npr. nabrajajući domaće nazive za mjesece napominje da je *januar, februar...nepotrebno koristiti*), a njegov jezični purizam ide do te mjere da i u gramatičkom nazivlju rabi domaće riječi: *slovosloxje, samostavno ime, dvoglasnik, padanje...* Budući da se služio izvedenicama, složenicama i prevedenicama, još jedanput možemo zaključiti da se u svom poimanju *iliriskoga jezika* odmakao od čistoga narodnog jezika.

Danas je Šime Starčević poznat kao pisac prve gramatike hrvatskoga jezika pisane *iliriskim*, hrvatskim jezikom, no ova knjižica od svojih 126 stranica zaslužuje po mnogo čemu zvati se "prvom"; osim što će tek s ilircima Vjekoslavom Babukićem, Antunom Mažuranićem i drugima započeti izlaženje školskih gramatika pisanih hrvatskim jezikom, Starčević je prvi dao opis i označavanje novoštokavskih naglasaka. Čvrsto je bio uvjeren da je

ikavska novoštokavština najbolja dijalektna podloga hrvatskomu jeziku pa za razliku od svojih prethodnika ne unosi gramatičke i leksičke sinonime, zbog čega ova gramatika postaje normativnija od bilo koje starije gramatike hrvatskoga jezika.

Iako se često ugleda na Reljkovića i Della Bellu, a polemizira s Appendinijem, Starčević ne prihvaća bezuvjetno rješenja starijih, priznatih jezkoslovaca već, vođen vlastitim obrazovanjem i bogatim iskustvom, pronalazi nova, katkad logičnija rješenja pojedinih pravopisnih i gramatičkih nedoumica (padežni sustav, slovoapis).

Gramatičko nazivlje, bez posuđenica, dokaz je Starčevićeva osjećanja vlastitoga jezika i njegovih nepresušnih mogućnosti te je tako "ta gramatika, kojoj je jedna od zadaća da svojom normom izgrađuje hrvatski jezik javne komunikacije, ujedno i najbolji pokazatelj onodobne njegove izgrađenosti" - zaključuje Branka Tafra u pogovoru pretiska ***Nove ricsoslovice iliriske***.

Premda je sadržaj Starčevićeva ***Nove ricsoslovice iliriske*** već potakao mnoge priznate kroatiste na analizu, uvjereni smo da je i ovaj pretisak, dostupan široj javnosti, zasigurno jedna stepenice više u nalaženju rješenja mnogim nedoumicama vezanim za povijest i sadašnjost hrvatskoga jezika.

Anastazija Horvat